

10. Groei kan heel ongezond zijn

ESB 8 maart 1972

P.J. Schroevers en B. van der Lek

Misschien is het niet verstandig een artikel als dat van professor Albeda (in *ESB* van 10 november 1971) als basis voor een discussie te nemen omdat het zo verschrikkelijk oppervlakkig is. Het bevat echter zoveel van de gebruikelijke vooroordelen dat het alleen al daarom dringend om tegenspraak vraagt. Wij willen daarom proberen, althans bij de voornaamste uitspraken van Albeda, enkele kanttekeningen te plaatsen. We zullen ons daarbij sterk moeten beperken omdat bijna elke zin van het stuk om zulke kanttekeningen vraagt.

Zo is bijvoorbeeld de aanzet van het stuk al heel merkwaardig. Albeda geeft een citaat uit een artikel, in *Vrij Nederland* van 23 oktober 1971, van één van ons (Van der Lek), waarin deze de conclusies weergeeft die de opstellers van het MIT-rapport uit hun onderzoeken trekken. Dat is – zoals Albeda ongetwijfeld zal weten – nog wel iets anders dan het weergeven van eigen ‘stellingen’. Het doet dan ook wat vreemd aan als Albeda later het hele MIT-rapport vergeet en uitsluitend spreekt van de ‘stellingen’ en de ‘beleidsvoorstellen’ van Van der Lek.

Marcuse

Even verder trekt Albeda een vergelijking tussen de opvattingen van ‘Marcuse en zijn volgelingen’ en de weergegeven stellingen. Wat daarvan precies de bedoeling is, weten we niet. Wat we wel weten is dat het Albeda is, die Marcuse ten tonele heeft gevoerd en niet Van der Lek. Daarom is het niet erg duidelijk hoe het – overigens op een zeer nonchalante manier – afdoen van Marcuse iets zou kunnen bijdragen aan het bestrijden van opvattingen, die verder uitsluitend aan Van der Lek worden toegeschreven.

‘Marcuse en zijn volgelingen’ (welke?) worden afgedaan door hen in de mond te leggen dat er in de geïndustrialiseerde landen geen sprake meer zou zijn van ‘schaarste’, hetgeen dan weerlegd wordt door de volgende zin: “Ik [Albeda] zie meer schaarste om mij heen dan te bestrijden zou zijn door een opruiming van ‘valse’ behoeften”. Dat is toch moeilijk een ‘argumentatie’ te noemen.

Wanneer niet wordt aangegeven om wat voor schaarste het gaat – absolute of relatieve schaarste, schaarste bij iedereen of bij bepaalde groepen, schaarste aan primaire levensbehoeften of aan andere goederen; en in dat laatste geval aan welke goederen dan – kan men het feit dat Albeda die schaarste ‘ziet’, toch geen argument noemen.

Aktiegroep Strohalm

Albeda vindt de opvattingen van Van der Lek en de Aktiegroep Strohalm 'naïef'. Hij vat de 'beleidsvoorstellen' die zij doen, als volgt samen: "Groei stoppen en herverdelen". Nu is dat wel wat ongenueerder dan de wijze waarop wij ze meestal plegen op te stellen⁸⁵. Maar laten we eens kijken wat Albeda daar dan tegenover heeft te stellen.

Als wij hem daarbij op de voet volgen, blijkt dat zijn voorstellen onderling nogal tegenstrijdig zijn. Sommige ervan zijn niet meer dan gratuite beweringen die zonder nadere uitwerking geen enkel houvast bieden. Andere komen merkwaardigerwijze hetzij neer op het verminderen dan wel stoppen van de groeiende goederenproductie, hetzij op herverdelen:

1. "We hebben behoefte aan meer of minder kostbare maatregelen om de lucht- en waterverontreiniging tegen te gaan".
2. Akkoord. Maar prof. Albeda zou zich eens moeten verdiepen in de vraag wat dat, technisch gesproken, betekent. Zulke apparatuur is duur, vergt veel extra productie die weer haar eigen vervuilings- en grondstoffenproblemen met zich brengt; vraagt bij gebruik grote hoeveelheden extra energie die ten koste van het milieu moet worden opgewekt.
Voegt men dat alles toe aan een industriële productie die blijft groeien in het huidige tempo, dan zal men de druk op het milieu onvermijdelijk vergroten in plaats van verkleinen. Dat ook Albeda daar wel iets van aanvoelt, blijkt uit zijn volgende voorstel.
3. "Sommige productieprocessen zullen duurder worden, andere zullen geheel of gedeeltelijk gestaakt of slechts gewijzigd voortgezet kunnen worden. Een deel van ons consumptiepakket moet kritisch onder de loep worden genomen".
Wat is dat anders dan het althans afremmen, misschien zelfs wel stoppen van de groei? Hangt dat dan niet af van de uitkomst van dat "kritisch onder de loep nemen"?
4. "Voorts moet er door internationaal overleg een beleid van conservatie en distributie van natuurlijke hulpbronnen opgezet en geïntensiveerd worden".
Zo'n voorstel vinden we rijkelijk vaag. Voor veel hulpbronnen (grondstoffen, brandstoffen e.d.) is conservatie (bewaren) toch echt iets anders dan distributie (verdelen en opmaken). Het is ook onjuist te veronderstellen dat de totale milieudruk zou kunnen worden verminderd door een andere verdeling. Men kan op die manier wel het

---

⁸⁵Zie bijvoorbeeld P. Schroevers, Technologisch en antitechnologisch denken. Natuur en Techniek (1971) november/december. (Ook opgenomen onder dit hoofdstuk, nr. 7); en: B. van der Lek, Politiek en milieu. De Gids (1971)9/10

aantal plaatselijk onaanvaardbare situaties verminderen, maar ook dat alleen als de totale omzet niet vermeerderd wordt. Zolang dat wel het geval is, werkt een dergelijke verdeling alleen maar fataal; een olievlek die zich uitbreidt.

Voor zover met hulpbronnen water, lucht en bodem zijn bedoeld, valt er niet veel te distribueren en zijn we wat de conservatie betreft eigenlijk weer terug bij het eerste punt: de zuivering, die echter, omdat het een energetisch probleem is, niet minder maar meer milieudruk betekent. Zelfs bij gelijkblijvende productie.

Dat ook Albeda daar wel iets van bevroedt, blijkt uit zijn aansluitende opmerking dat dit “... in vele gevallen zal (.....) betekenen een duurder of alleen maar een andere productiewijze, in een aantal gevallen ook wellicht minder productie”.

Energiebronnen

5. Dan komt Albeda met een veelgehoorde slogan: “*Andere energiebronnen moeten worden aangeboord*”.

Dat is weer zo'n gevaarlijke dooddoener. Ten eerste liggen die ‘andere energiebronnen’ bepaald niet voor het opscheppen. Elk ervan heeft duidelijke bezwaren en neveneffecten. Hydro-elektriciteit vernietigt veel natuur. Kernsplitsing gaat gepaard met een enorme hoeveelheid radioactief afval. Kernfusie bestaat alleen nog maar in theorie. Neveneffect van elke vorm van energieopwekking is thermische verontreiniging, omdat er nu eenmaal geen energie-omzetting bestaat met een rendement van 100%.

Maar nog belangrijker dan de neveneffecten, zoals luchtverontreiniging, radioactief afval en thermische verontreiniging, is de toenemende hoeveelheid energie zelf. Het is theoretisch onjuist alleen de neveneffecten te zien als bezwaar van energiewinning. Meer energie betekent: meer fabrieken, dus meer vervuiling (óók bij maximale zuivering), meer producten, dus meer afval, meer transport, meer en ingrijpender veranderingen van ecosystemen. Kortom: meer milieubelasting.

Recycling

6. “*Methoden moeten worden ontwikkeld om verbruikte materialen uit schroot te herwinnen.*”

Deze zogenaamde ‘recycling’ doet tegenwoordig erg veel opgeld, zij het tot nu toe vrijwel uitsluitend in theorie. Het is zeker een zinnig principe. Maar het heeft wel zijn duidelijke beperkingen. Eén daarvan is van organisatorisch-technische aard. Het is moeilijk om weggegooiden producten restloos terug te krijgen. Het is nauwelijks mogelijk om uit samengestelde producten alle materialen weer te scheiden en een zinnige bestemming toe te geven.

Een andere beperking is de benodigde energie. Voor het terugbrengen en terugwinnen van materialen is zeker niet minder energie nodig dan voor het produceren en distribueren van de betrokken goederen. En die energie moet weer worden opgewekt en geleverd met alle bezwaren van dien.

In plaats van al zijn vertrouwen op ‘recycling’ te stellen, zou men beter kunnen kijken of alle producten die nu gemaakt worden, wel zo nodig zijn. En zo ja, of ze niet wat duurzamer kunnen worden gemaakt, hetgeen echter logischerwijze betekent dat er ook minder van kan worden gemaakt!

7. *“De pogingen om een groene revolutie op gang te brengen moeten worden voortgezet”.*
8. Hiermee gaat Albeda plotseling over op een heel ander vraagstuk dat met de industriële groei in de rijke landen slechts zijdelings te maken heeft. Er zou heel wat te zeggen zijn over de vraag of de ‘Groene Revolutie’⁸⁶ zoals die nu wordt aangepakt, niet meer bezwaren heeft dan voordelen, ook voor de mensen die het betreft.
9. Het gebruik van kunstmest, intensieve irrigatie en bestrijdingsmiddelen betekent op wat langere termijn een bedreiging voor het milieu. De opvoering van de voedselproductie op deze manier (er zijn andere denkbaar!) dreigt voornamelijk grootgrondbezitters en een kleine bovenlaag in de arme landen ten goede te komen. De koopkracht van de hongerende massa’s zal er nog verder door afnemen, de verstedelijking wordt verder in de hand gewerkt en de sociale structuur wordt nog verder verstoord.
10. Natuurlijk is opvoering van de voedselproductie bij de huidige groei van de wereldbevolking (die overigens zelf weer een gevolg is van onder meer juist die industriële groei) een belangrijke doelstelling. Men kan ook stellen dat – theoretisch gezien – een dergelijke opvoering slaagt, op wereldschaal gezien, een zekere ‘economische groei’ vertegenwoordigt.
Het lijkt ons echter duidelijk dat dit met de groei van het bruto nationale product in de geïndustrialiseerde landen zoals deze momenteel officieel wordt nagestreefd, weinig te maken heeft.

Bevolkingsbeperking

11. Voorts noemt Albeda de noodzaak van intensieve bevolkingsbeperkende programma’s. We zullen hem niet betwisten dat zulke programma’s nuttig en nodig zijn. Maar het is ons niet duidelijk waarom deze zouden vragen om een substantiële productiegroei. Natuurlijk, wanneer men kijkt naar het totaal aan voorlichtende, dienstverlenende en begeleidende activiteiten, kan men stellen dat een zekere

---

⁸⁶Zie nl.wikipedia.org/wiki/Groene_revolutie

mate van extra bedrijvigheid, 'economische groei' zo men wil, daarvan het gevolg zou zijn. Die ligt echter geheel in de tertiaire sector, terwijl wij steeds nadrukkelijk over productiegroei – dus groei van de goederenproductie – in de *secundaire* sector – spreken.

Dat laatste immers is de vorm van groei die in de rijke landen nog steeds zo hartstochtelijk wordt nagestreefd en het is die vorm die het milieu bedreigt. Kortom, het lijkt ons niet vol te houden dat 'intensieve bevolkingsbeperkende programma's' het nodig maken die vorm van groei op te voeren.

12. Tenslotte komt dan weer het argument dat de productiegroei in de rijke landen noodzakelijk is, om hulp aan de derde wereld mogelijk te maken. We hoeven de praktijk van de afgelopen twintig jaar maar na te gaan, om te constateren dat tot nu toe die groei slechts geleid heeft tot een verdere achterstand, een grotere schuldenlast, ongunstiger economische verhoudingen tussen arm en rijk. En tevens heeft die groei geleid tot een verdere opstapeling van rijkdom en goederen in de industrielanden.

Je zou ervan kunnen uitgaan dat het 'Westerse ontwikkelingsmodel', dat wil zeggen een programma van technische ontwikkeling, industrialisatie, verstedelijking, specialisatie van de arbeid enz., inderdaad het 'juiste' model is voor al die landen. Maar dan nog is het zo dat zo'n programma pas van de grond zal komen wanneer die industrialisatie dáár plaatsvindt en niet hier. Dat hoeft stoppen hier (dat wil zeggen een ingrijpende vermindering van de productiegroei, eventueel zelfs een absolute vermindering van de totale goederenproductie) niet uit te sluiten.

Integendeel, het is zeer de vraag of een industrialisatie dáár, zonder die beperkingen hier, ooit van de grond kan komen. Wanneer men naar de biosfeer als geheel kijkt, naar de beschikbare grondstoffen en de maximaal mogelijke milieubelasting, dan is het uitgesloten aan een substantiële opvoering daar te denken, zonder tegelijkertijd de activiteiten hier te verminderen.

In ieder geval, hoe men ook over ontwikkelingshulp denkt, over handelsrelaties, machtsverhoudingen, de achterstand van de derde wereld kan nooit een argument zijn om de productie van goederen in de rijke landen ieder jaar met enige procenten op te voeren.

Evaluatie

Als we nu overzien wat Albeda vindt dat er wél moet gebeuren, vinden we een aantal punten die duidelijk wijzen in de richting van wat ook wij stellen, namelijk: verminderen van de goederenproductie. Daar staan dan punten tegenover waaruit een ons inziens ondoordacht optimisme

blijkt: recycling, zuivering, nieuwe energiebronnen e.d. worden voorgesteld als middelen om de goederenproductie wél verder te kunnen opvoeren zonder kwalijke gevolgen voor het milieu.

Tenslotte noemt Albeda een aantal zaken die weinig relevant zijn voor de vraag ‘meer of minder goederenproductie’, zoals de ‘Groene Revolutie’, bevolkingsprogramma’s en ontwikkelingshulp, waarbij hij echter wel blijkt geeft van een naar ons gevoel weinig kritische kijk op een aantal kwalijke ontwikkelingen op wereldschaal.

Al met al is het niet verwonderlijk dat hij komt tot een weinig houvast biedende conclusie: “*We moeten niet minder produceren, maar eerder méér, op andere wijze produceren en andere zaken produceren*”. Daar kun je nu werkelijk alle kanten mee uit!

Het zou kunnen dat Albeda daarmee bedoelt dat ook dienstenproductie – en dan niet verkeer en vervoer (die uiterst vervuilend zijn en duidelijk bij het goederenpakket behoren) – maar onderwijs, sociale zorg, creatie en recreatie, economische groei kunnen brengen. En als hij dat tevens nadrukkelijk in die sectoren zou zoeken, dan komt hij een heel eind in onze richting. Maar gezien zijn verdere overwegingen, heeft het er veel meer van dat hij, bij die ‘andere wijze’ en ‘andere zaken’ toch weer denkt aan zuiveringsinstallaties, luchtfilters, verbrandingsovens, nieuwe energiebronnen enz. Daarmee komt hij dan in het straatje van al diegenen die menen dat de bestaande jaarlijkse groei van het pakket aan materiële producten ongestraft kan worden voortgezet. Die stellen zelfs dat er méér moet worden geproduceerd om uit die extra groei de milieuhygiënische maatregelen te kunnen bekostigen die nodig zijn om de ‘normale’ groei te kunnen voortzetten.

Het is die stelling die wij op goede gronden menen te moeten bestrijden.

Professor Albeda spreekt heel aanmatigend over ‘*naïeve opvattingen over begrippen als productie en groei*’. Maar onze stellige overtuiging is dat de onzorgvuldige manier waarop hijzelf probeert te adstrueren dat er met die groei niets aan de hand zou zijn, veel gevaarlijker is dan die ‘*naïeve opvattingen*’. Want daarmee geeft hij voedsel aan de redeneringen van hen die tot elke prijs in de mythologie van de ongelimiteerde economische groei (lees: productiegroei) willen blijven geloven.